

HABERMAS, DE DEMOCRATISCHE RECHTSSTAAT EN DE ISRAËL-UITZONDERING

Naar een daadwerkelijk kritische theorie van de mensenrechten¹

Michiel Bot *

Samenvatting | Op 13 november 2023 publiceerde Jürgen Habermas een 'stellingname' dat het alle perken te buiten ging om genocidale motieven toe te dichten aan Israël's optreden in Gaza; de genocidebeschuldiging zou zelfs antisemitisch zijn. De stellingname leidde tot kritiek van wetenschappers die Habermas verweten een uitzondering voor Israël te maken op de universele principes van de mensenrechten en de democratische rechtsstaat. Dit artikel sluit zich aan bij deze kritiek, maar betoogt dat Habermas' Israël-uitzondering in lijn is met de consistente naoorlogse Duitse politiek om de 'speciale relatie' tussen Duitsland en Israël als 'Staatsräson' (*raison d'état*) te laten prevaleren boven mensenrechten en rechtsstatelijkheid. Daarna laat het artikel zien dat Habermas' 'kritische' theorie van de democratische rechtsstaat gebaseerd is op een koloniaal narratief over de Europese beschavingsgeschiedenis dat West-Europese natiestaten een uitzonderingspositie toedicht. Het werk van Walter Benjamin, een van Habermas' voorgangers in de Frankfurter Schule, biedt een vruchtbaardere basis voor een kritische theorie van de mensenrechten.

Trefwoorden | Jürgen Habermas, genocide, protest, uitingsvrijheid, censuur, antisemitisme, racisme, *Staatsräson*, democratische rechtsstaat, noodtoestand, Carl Schmitt, Walter Benjamin

DOI | 10.54195/NTM.26384

© Author(s); licensed under Creative Commons Attribution 4.0

1 Inleiding

Op 13 november 2023 publiceerde Jürgen Habermas samen met drie collega's een 'stellingname'. Ze stelden dat het alle perken te buiten ging om genocidale motieven toe te dichten aan Israël's optreden in Gaza; de genocidebeschuldiging zou zelfs antisemitisch zijn. De stellingname leidde tot veel kritiek, onder meer van wetenschappers die Habermas verweten een uitzondering voor Israël te maken op de universele principes van de mensenrechten en de democratische rechtsstaat. Dit artikel sluit zich aan bij deze kritiek, maar betoogt dat sommige critici de aard van Habermas' Israël-uitzondering onjuist interpreteren.

Sommige wetenschappers zien deze uitzondering namelijk als een logische, psychologische en/of morele inconsistentie in zijn denken, en hopen hem door het blootleggen van deze vermeende inconsistentie te overtuigen om de mensenrechten van iedereen te verdedigen, inclusief de mensenrechten van de Palestijnen. Ik betoog echter dat Habermas' Israël-uitzondering in lijn is met de consistente naoorlogse Duitse politiek om de 'speciale relatie' tussen Duitsland en Israël als 'Staatsräson' (*raison d'état*) te laten prevaleren boven mensenrechten en rechtsstatelijk-

1 Met dank aan Yolande Janssen, de deelnemers aan het Jurisprudence and Legal Philosophy seminar van Tilburg University en de deelnemers aan het onderzoekscolloquium Rechtsfilosofie van de Radboud Universiteit voor hun commentaar op eerdere versies van dit artikel.

■ Dr. mr. Michiel Bot is universitair hoofddocent law and humanities aan Tilburg University.

heid, en dat de Israël-uitzondering vanaf het begin van de Bondsrepubliek de regel is van het Duitse buitenlandbeleid.

Daarna ga ik nog een stap verder, en beargumenteer ik dat Habermas' en Duitslands consistente Israël-uitzondering op de mensenrechten en de rechtsstaat zelf ook niet uitzonderlijk is. Ik laat zien dat Habermas' theorie van de democratische rechtsstaat gebaseerd is op een narratief over de Europese beschavingsgeschiedenis dat West-Europese natiestaten een uitzonderingspositie toedicht. In de slotparagraaf betoog ik dat het werk Walter Benjamin, een van Habermas' voorgangers in de Frankfurter Schule, een vruchtbaardere basis biedt voor een kritische theorie van de mensenrechten.

Ik begin met een gedetailleerde interpretatie van Habermas' stellingname en de kritiek op deze stellingname. In paragraaf twee bespreek ik de rehabilitatie van het controversiële begrip *Staatsräson* in de context van de Duits-Israëlsche betrekkingen sinds het begin van de 21e eeuw. Ik laat zien dat Habermas' stellingname dezelfde logica volgt als een motie van de Bundestag uit 2019 waarin de mondiale beweging voor boycott, desinvestering en sancties tegen Israël in verband wordt gebracht met antisemitisme, en waarin de inperking van de vrijheid van meningsuiting en de vrijheid van vergadering van de BDS-beweging in Duitsland wordt 'verwelkomd'. Ik beargumenteer dat deze logica een toepassing is van de antiliberaal constitutionele theorie van Carl Schmitt. In paragraaf 3 betoog ik dat Habermas' stellingname niet alleen in overeenstemming is met de Duitse rehabilitatie van het begrip *Staatsräson*, maar ook met een koloniaal narratief over de 'westerse beschaving' waarmee Habermas betekenis geeft aan zijn rechtstheorie. In paragraaf 4 laat ik zien dat Habermas' rechtstheorie en het koloniale narratief waarmee deze theorie onlosmakelijk verbonden is een breuk vormen met de uitgangspunten van de kritische theorie van de Frankfurter Schule, waarvan Habermas nog steeds als de belangrijkste 'tweede generatie' vertegenwoordiger wordt gezien. Ik sluit af met een pleidooi om terug te keren naar de eerdere uitgangspunten van de kritische theorie, door middel van een interpretatie van enkele passages uit de geschiedfilosofische thesen van Walter Benjamin, een prominent lid van de 'eerste generatie' van de Frankfurter Schule.

2 Habermas' stellingname

Op 13 november 2023 publiceerde Jürgen Habermas samen met drie collega's een '*Stellungnahme*' op de website van de Goethe-Universiteit. De *Stellungnahme* verscheen zowel in het Duits als in het Engels en had als titel 'Grundsätze der Solidarität'/'Principles of Solidarity'.² De Engelse versie luidde als volgt:

'The current situation created by Hamas' extreme atrocity and Israel's response to it has led to a cascade of moral and political statements and protests. We believe that amidst all the conflicting views being expressed, there are some principles that should not be disputed. They are the basis of a rightly understood solidarity with Israel and Jews in Germany.

2 Nicole Deitelhoff, Rainer Forst, Klaus Günther en Jürgen Habermas, 'Grundsätze der Solidarität: Eine Stellungnahme/Principles of Solidarity: A Statement', normativeorders.net, 13 november 2023.

The Hamas massacre with the declared intention of eliminating Jewish life in general has prompted Israel to strike back. How this retaliation, which is justified in principle, is carried out is the subject of controversial debate; principles of proportionality, the prevention of civilian casualties and the waging of a war with the prospect of future peace must be the guiding principles. Despite all the concern for the fate of the Palestinian population, however, the standards of judgement slip completely [verrutschen die Maßstäbe der Beurteilung jedoch vollends] when genocidal intentions are attributed to Israel's actions.

In particular, Israel's actions in no way justify anti-Semitic reactions, especially not in Germany. It is intolerable that Jews in Germany are once again exposed to threats to life and limb and have to fear physical violence on the streets. The democratic ethos of the Federal Republic of Germany, which is orientated towards the obligation to respect human dignity, is linked to a political culture for which Jewish life and Israel's right to exist are central elements worthy of special protection in light of the mass crimes of the Nazi era. The commitment to this is fundamental to our political life. The elementary rights to freedom and physical integrity as well as to protection from racist defamation are indivisible and apply equally to all. All those in our country who have cultivated anti-Semitic sentiments and convictions behind all kinds of pretexts and now see a welcome opportunity to express them uninhibitedly must also abide by this.³

De stellingname was opmerkelijk, omdat meer dan 800 wetenschappers met expertise in het internationaal recht, conflictstudies en genocidestudies een maand eerder al de noodklok hadden geluid, omdat

'The Palestinian population of Gaza appears to be presently subjected by the Israeli forces and authorities to widespread killing, bodily and mental harm, and unviable conditions of life – against a backdrop of Israeli statements which evidence signs of intent to physically destroy the population'.⁴

Om er slechts een voorbeeld uit te lichten: de Israëlische minister van Defensie Yoav Gallant had verklaard dat 'we are fighting human animals and we act accordingly'; aangekondigd dat hij 'had removed every restriction' voor het leger; en beloofd dat 'we will eliminate everything'.⁵ Het Internationaal Gerechtshof zou weliswaar pas op 26 januari 2024 oordelen dat Israël alle mogelijke maatregelen moest nemen om genocide te voorkomen.⁶ Maar voor de achthonderd bovengenoemde wetenschappers waren de uitspraken van Israëlische politici en militairen, in combinatie met de 2329 gedode en 9042 gewonde Palestijnse slachtoffers in de eerste week na de aanslagen van 7 oktober, op 15 oktober 2023 al aanleiding om een openbare waarschuwing af te geven over de mogelijkheid dat Israël genocide pleegde in Gaza, waarbij zij staten herinnerden aan hun plicht om alles in het werk te stellen om dit te voorkomen.⁷ Het Internationaal Gerechtshof oordeelde in januari 2024 inderdaad dat er een reëel risico was dat Israël genocide pleegde in Gaza,⁸ en talloze mensenrechtenorganisaties zoals Al-Haq,⁹ Amnesty International,¹⁰

3 Deitelhoff et al. 2023 (*supra* noot 2).

4 'Public Statement: Scholars Warn of Potential Genocide in Gaza', twailr.com, 17 oktober 2023.

5 'Public Statement: Scholars Warn of Potential Genocide in Gaza', twailr.com, 17 oktober 2023.

6 IGH 26 januari 2024, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip* (Zuid-Afrika/Israel), 78.

7 'Public Statement: Scholars Warn of Potential Genocide in Gaza', twailr.com, 17 oktober 2023.

8 IGH 26 januari 2024, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip* (Zuid-Afrika/Israel).

Human Rights Watch¹¹ en B'Tselem¹² hebben inmiddels geconcludeerd dat Israël genocide pleegt in Gaza.

2.1 Kritiek op de stellingname

'Principles of Solidarity' leidde tot verschillende kritische reacties.¹³ De meest persoonlijke reactie was een open brief aan Habermas van Midden-Oostenwetenschapper Asef Bayat, waarin hij zijn diepe teleurstelling uitsprak.¹⁴ Bayat vertelde dat Habermas en hij elkaar hadden ontmoet in 1998, toen Habermas gasthoogleraar was aan de American University in Caïro. 'Everyone was enthusiastic to hear you', schreef Bayat, omdat '[y]our ideas on the public sphere, rational dialogue and democratic life were like a breath of fresh air in a time when Islamists and autocrats in the Middle East were stifling free expression under the guise of "protecting Islam".' Ook nu, vervolgde Bayat, '[y]our seminal ideas about truth and communicative action, cosmopolitanism, equal citizenship, deliberative democracy and human dignity remain immensely important.' Maar, schreef Bayat: '[y]our formulation of, and fixation on, German exceptionalism leaves practically no room for conversation about Israel's policies and Palestinian rights. When you confound criticisms of 'Israel's actions' with 'antisemitic reactions,' you are encouraging silence and stifling debate.' Met zijn open brief confronteerde Bayat Habermas met wat hij als een tegenstrijdigheid zag: 'your Eurocentrism, German exceptionalism and the closure of free debate about Israel and Palestine to which you contribute would appear to contradict [your] seminal ideas.'¹⁵

2.2 De stellingname als autoriteitsargument

Door te stellen dat Habermas zijn eigen ideeën tegensprak, interpreteerde Bayat 'Principles of Solidarity' als een argument. De stellingname beargumenteerde echter niet dat het toeschrijven van genocidale intenties aan Israëls acties in Gaza niet voldeed aan de 'standards of judgment'. Habermas en zijn collega's gingen bijvoorbeeld niet in op de argumenten van de bovengenoemde

9 *How to Hide a Genocide: The Role of Evacuation Orders and Safe Zones in Israel's Genocidal Campaign in Gaza*, Al-Haq, 2024.

10 'You Feel Like You Are Subhuman': Israel's Genocide Against Palestinians in Gaza, Amnesty International, 2024.

11 *Extermination and Acts of Genocide: Israel Deliberately Depriving Palestinians in Gaza of Water*, Human Rights Watch, 2024.

12 *Our Genocide*, B'Tselem, July 2025.

13 'Human Dignity for All: A Response to "Principles of Solidarity. A Statement"', Publicseminar.org, 22 november 2023; Asef Bayat, 'Juergen Habermas Contradicts His Own Ideas When It Comes to Gaza', Newlinesmag.com, 8 december 2023; Hamid Dabashi, 'Thanks to Gaza, European Philosophy Has Been Exposed as Ethically Bankrupt', middleeasteye.net, 18 januari 2024; Azmi Bishara, 'Gaza: Moral Matters in Hard Times', *Al-Muntaha* 2024/7, p. 8-29; Nadia Bou Ali, 'Critical Apologetics: On Rainer Forst's Noumenal Power', *Historicalmaterialism.org*, 2025; Irfan Ahmad, 'Habermas as an Ethnic Thinker Par Excellence: On Critique, Palestine, and the Role of Intellectuals', *Teaching in Higher Education* 2025/30, p. 1343-1362; Wolfgang Streeck, 'A Matter of State: The Politics of German Anti-Antisemitism', *European Journal of Social Theory* 2025/28, p. 40-47.

14 Bayat 2023 (*supra* noot 13).

15 Bayat 2023 (*supra* noot 13).

800 wetenschappers dat de uitspraken van Israëlische politieke en militaire leiders konden worden aangemerkt als uitingen van genocidale intenties volgens de juridische maatstaven die zijn vastgelegd in de jurisprudentie over het Genocideverdrag van het Internationaal Gerechtshof. In plaats daarvan poneerden Habermas en zijn collega's simpelweg dat de beoordelingsmaatstaven zelf 'volledig afgleden' (*verrutschen vollends*) wanneer er genocidale intenties werden toegeschreven aan het optreden van Israël in Gaza. 'Principles of Solidarity' was een stellingname, en de stelling die Habermas en zijn collega's innamen was het opschorten van de mensenrechten die ten grondslag liggen aan de publieke sfeer, zoals de vrijheid van meningsuiting, in naam van 'bijzondere' principes die de basis vormden van 'a rightly understood solidarity with Israel and Jews in Germany'.

De stellingname poneerde wat als 'correct begrepen solidariteit' gold, en plaatste de beginselen die de basis vormden voor deze solidariteit buiten de grenzen van de legitieme discussie door te stellen dat ze 'should not be disputed'. De stellingname poneerde dat Hamas 'declared [an] intention of eliminating Jewish life in general', hoewel Hamas nooit zoiets had verklaard. De stellingname poneerde dat het 'optreden van Israël' in Gaza een reactie was op 'de extreme wreedheid van Hamas', in plaats van de aanvallen van 7 oktober te beschrijven als reactie op de zestien jaar durende belegering, periodieke bombardementen en gewelddadige onderdrukking van protesten in Gaza door Israël zoals de March of Return van 2018-2019,¹⁶ of als reactie op de zoveelste oorlogsverklaring in wat historicus Rashid Khalidi de 'hundred years' war on Palestine' heeft genoemd.¹⁷ Het was al vrijwel onmogelijk geworden om in het Europese of Noord-Amerikaanse publieke debat te verwijzen naar de aanvallen van Palestijnse gewapende groeperingen op Israëlische militaire bases, nederzettingen en een muziekfestival op 7 oktober 2023 zonder het epitheton 'gruwelijk' te gebruiken, maar Habermas en zijn collega's gingen nog verder door het geweld helemaal buiten elke vergelijkende schaal te plaatsen: de Duitse versie van de verklaring spreekt van de 'an Grausamkeit nicht zu überbietenden Angriff der Hamas' ('de aanval van Hamas die niet te overtreffen is in gruwelijkheid').¹⁸ De stellingname poneerde dat het Israëlische optreden in Gaza een daad van 'vergelding' was die 'in beginsel gerechtvaardigd' was, zonder zelfs maar te vermelden wat dat beginsel precies was (meer dan 100 wetenschappers merkten in een andere open brief op dat de stellingname geen enkele verwijzing bevatte naar 'principles of international legal standards';¹⁹ het internationale (humanitaire) recht en de mensenrechten zijn inderdaad volledig afwezig in 'Principles of Solidarity'). Ten slotte insinueerde de stellingname zonder verdere uitleg dat het toedichten van genocidale intenties aan Israëls optreden in Gaza antisemitisch was en Joden in Duitsland blootstelde aan 'bedreigingen voor lijf en leven'. (De derde alinea van de verklaring, over antisemitisme, begint met het bijwoord *insbesondere*, maar wat volgt is geen nadere specificatie van wat eraan voorafging en heeft er ook geen logisch verband mee.)

'Principles of Solidarity' was dus een stellingname over de discussie in plaats van een stellingname *in* de discussie. Habermas nam stelling als 'intellectuele en morele autoriteit',²⁰

16 VN Mensenrechtenraad 28 februari 2019, 'Report of the independent international commission of inquiry on the protests in the Occupied Palestinian Territory', A/HRC/40/74.

17 Rashid I. Khalidi, *The Hundred Years' War on Palestine*, Profile Books, 2020.

18 Deitelhoff et al. 2023 (*supra* noot 2).

19 'Human Dignity for All' (*supra* noot 13).

20 Joschka Fischer, '„Eine Intellektuelle und Moralische Autorität“: Joschka Fischer im Gespräch mit Birgit Kolkmann', *Deutschlandfunkkultur.de* 18 juni 2009.

als ‘een van ‘s werelds meest invloedrijke filosofen’.²¹ Hij schortte samen met zijn collega’s de regels van de publieke sfeer op door een Israël-uitzondering te poneren op de vrijheid van meningsuiting en het internationale recht.

3 Habermas’ *Staatsräson*: Uitzonderingstoestand voor de publieke sfeer

Als stellingname die de regels van de publieke sfeer opschortte door een Israël-uitzondering op de vrijheid van meningsuiting te poneren, leek ‘Principles of Solidarity’ sterk op een motie van de Duitse Bundestag uit 2019, die de vrijheid van meningsuiting en vergadering opschortte van mensen die opriepen tot boycot, desinvestering en sancties (‘BDS’) tegen Israël totdat Israël zich zou houden aan het internationale recht en de universele beginselen van de mensenrechten.²² De motie, die aanvankelijk was opgesteld door de extreemrechtse Alternative für Deutschland maar uiteindelijk door vrijwel alle partijen werd gesteund, had als titel ‘Der BDS-Bewegung entschlossen entgegentreten – Antisemitismus bekämpfen’. De resolutie stelde dat ‘de argumentatie en de methoden van de BDS-beweging antisemitisch zijn’ en ‘verwelkomde’ het feit dat ‘tallose gemeenten al hadden besloten om de BDS-beweging financiële steun en het gebruik van gemeenschappelijke ruimtes te weigeren’.²³ Om deze opschorting van de grondrechten op vrijheid van meningsuiting en vergadering te rechtvaardigen, beriep de resolutie zich op de ‘*Staatsräson*’: ‘De veiligheid van Israël maakt deel uit van de *Staatsräson* van ons land.’²⁴ In deze paragraaf zal ik laten zien op wat voor manier dit controversiële concept opnieuw geïntroduceerd is in Duitsland sinds het begin van deze eeuw, in de context van de Duits-Israëlische betrekkingen.

3.1 *Staatsräson* en de liberale rechtsstaat

Het begrip *Staatsräson* (‘raison d’état’) heeft zijn oorsprong in de Italiaanse Renaissance (‘ragion di stato’), en een beroep op dit begrip wordt meestal geassocieerd met het laten prevaleren van een vermeende noodzaak of een vermeend staatsbelang boven de wet.²⁵ In 1980 memoreerde de Duitse staatsrechtsg geleerde Helmut Rumpf dat het 19^e-eeuwse liberalisme het begrip *Staatsräson* als fundamenteel in strijd met de rechtsstaat zag, en dat *Staatsräson* in de tweede helft van de 20^e eeuw geassocieerd was geraakt met fascistische, Nazistische en autoritaire ‘terugvallen’ in Europa’s absolutistische verleden.²⁶ Rumpf betoogde echter dat ook liberale rechtsordes een begrip van *Staatsräson* bevatten, omdat *Staatsräson*, als ‘existentieel beginsel, een basisbeginsel

21 Bayat 2023 (*supra* noot 13).

22 Alle vertalingen vanuit het Duits naar het Nederlands zijn van de auteur, tenzij anders aangegeven. Bundestag, ‘Der BDS-Bewegung Entschlossen Entgegentreten – Antisemitismus Bekämpfen: Antrag Der Fraktionen CDU/CSU, SPD, FDP Und Bündnis 90/Die Grünen’, May 15, 2019; ‘Palestinian Civil Society Call for BDS’, BDS Movement, 9 juli 2005, via: <https://bdsmovement.net/call>.

23 Bundestag (*supra* noot 21).

24 Bundestag (*supra* noot 21).

25 Alain Pons, ‘Stato, ragion di stato, reason of state’, in Barbara Cassin (red.), *Dictionary of Untranslatables*, Princeton University Press, 2014, p. 1054-1057.

26 Helmut Rumpf, ‘Die Staatsräson im Demokratischen Rechtsstaat’, *Der Staat* 19, nr. 2 (1980), p. 273-292, p. 273.

[*Urprinzip*] van de staat' was.²⁷ Daarom was het volgens Rumpf noodzakelijk om het begrip *Staatsräson* te 'rehabiliteren', en het te richten op de bescherming van de 'geest van de grondwet'.²⁸

Rumpf's pleidooi voor rehabilitatie van het controversiële begrip was in lijn met de theorieën die zijn leermeester en vriend,²⁹ staatsrechtsgeleerde en 'kroonjurist van het Derde Rijk'³⁰ Carl Schmitt, meer dan een halve eeuw eerder had ontwikkeld.³¹ Twee jaar eerder had Rumpf al een pleidooi voor rehabilitatie van Schmitt's staatsrechtelijke theorieën gepubliceerd, die volgens Rumpf volledig los stonden van zijn omarming van het Nazisme direct nadat Hitler de macht overnam in 1933.³² Ik zal in deze paragraaf betogen dat de 21^e-eeuwse Duitse rehabilitatie van het begrip *Staatsräson* in de context van de Duits-Israëlische betrekkingen een toepassing is van Schmitt's antiliberaal theorieën over de verhouding tussen politiek en recht.

3.2 *Staatsräson* in Angela Merkels toespraak in de Knesset in 2008

Het begrip *Staatsräson* staat centraal in het Duitse politieke discours over de Duits-Israëlische betrekkingen sinds 2008, toen Angela Merkel het gebruikte in haar toespraak in het Israëlische parlement ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van het uitroepen van de Israëlische staat door Ben-Gurion, de eerste premier. Merkel, de eerste Duitse bondskanselier die was uitgenodigd om in de Knesset te spreken, zei: 'Elke regering en elke bondskanselier voor mij waren gecommitteerd aan de speciale historische verantwoordelijkheid van Duitsland voor de veiligheid van Israël. Deze historische verantwoordelijkheid van Duitsland is onderdeel van de *Staatsräson* van mijn land'.³³ Merkels toespraak ging over het uitzonderlijke karakter van de Duits-Israëlische betrekkingen vanwege de herinnering aan de Holocaust: 'Duitsland en Israël zijn en blijven op een bijzondere manier – voor altijd – verbonden door de herinnering aan de shoah'. Merkel bracht in herinnering dat Israëlische paspoorten jarenlang de frase 'geldig voor alle landen behalve Duitsland' bevatten. Het feit dat Israëlische paspoorten geen uitzondering meer maakten voor reizen naar Duitsland, maakte volgens Merkel de betrekkingen tussen Duitsland en Israël echter niet minder uitzonderlijk:

'Politici als Konrad Adenauer, Willy Brandt en Helmut Kohl zijn in staat geweest om het schijnbaar onmogelijke mogelijk te maken: de voltooiing van de eenheid van Duitsland in vrede en veiligheid en daarmee de verzoening van het Europese continent. Uit de ervaring dat het onmogelijke mogelijk kan worden, kunnen wij de vastberadenheid [*Entschlossenheit*]³⁴ en het vertrouwen putten dat elke inspanning

27 Rumpf, 'Die Staatsräson im Demokratischen Rechtsstaat', p. 285.

28 Rumpf, 'Die Staatsräson im Demokratischen Rechtsstaat', p. 292.

29 Reinhard Mehring, *Carl Schmitt: A Biography*, Polity, 2014, p. 422, 431 en 509.

30 Peter M.R. Stirk, *Carl Schmitt, Crown Jurist of the Third Reich: On Preemptive War, Military Occupation and World Empire*, E. Mellon Press, 2006.

31 Schmitt discusses the concept of *Staatsräson* in most detail in Carl Schmitt, 'Remarks on Friedrich Meinecke's Machiavellism: The Doctrine of Raison d'état and Its Place in Modern History', vertaald uit het Duits en gepubliceerd in *Max Weber Studies* 2017/17, p. 54-63.

32 Helmut Rumpf, 'Carl Schmitt und der Faschismus', *Der Staat* 1978/17, p. 233-243.

33 Angela Merkel, 'Rede von Bundeskanzlerin Dr. Angela Merkel vor der Knesset am 18. März 2008 in Jerusalem', 18 maart 2008, bundesregierung.de.

34 Vgl. het gebruik van het woord '*entschlossen*' in de titel van de anti-BDS-motie van de Bundestag.

loont die het Midden-Oosten een grote stap dichterbij een vreedzame samenwerking brengt. Of om het met de bekende woorden van David Ben-Gurion te zeggen: “Wie niet in wonderen gelooft is geen realist”. Als wij vandaag, op de 60e verjaardag van de stichting van de staat Israël, naar de Duits-Israëlische betrekkingen kijken, dan weten we: zijn uitspraak is net zo realistisch als waar gebleken. Ja, het zijn bijzondere, unieke betrekkingen, met eeuwigdurende verantwoordelijkheid voor het verleden, met gemeenschappelijke waarden, met wederzijds vertrouwen, met grote solidariteit voor elkaar en met vereend vertrouwen, in die geest vieren we het jubileum van vandaag.³⁵

Volgens Merkel vonden de bijzondere betrekkingen tussen Duitsland en Israël hun oorsprong in het uitzonderlijke geweld van de Holocaust en werden ze ‘verzoend’ door leiders die in wonderen geloofden, die de uitzonderlijke verantwoordelijkheid van Duitsland erkenden en naar die verantwoordelijkheid handelden, met name door middel van militaire steun. Merkels toespraak, die herhaaldelijk verwees naar de nucleaire capaciteit van Iran, werd inderdaad kracht bijgezet door de levering van atoom-onderzeeboten aan de Israëlische marine.³⁶

3.3 *Staatsräson* en Carl Schmitts theorie van soevereiniteit en ‘politieke theologie’

Met haar gebruik van theologische begrippen als ‘verzoening’ en ‘wonder’, en met haar rehabilitatie van het begrip *Staatsräson*, nam Merkel het standpunt in van de soeverein³⁷ zoals Carl Schmitt dit had gedefinieerd in *Politische Theologie* (1922).³⁸ Schmitt had de soeverein gedefinieerd als ‘degene die beslist over de uitzonderingstoestand’.³⁹ Volgens Schmitt was soevereiniteit een ‘grensbegrip’.⁴⁰ De soeverein stond volgens Schmitt buiten de rechtsorde, maar behoorde er toch toe vanwege zijn of haar de facto politieke bevoegdheid om te beslissen over de uitzonderingstoestand. Volgens Schmitt was het politieke begrip van de soeverein een secularisatie van het theologische begrip van de goddelijke soeverein, en was het politieke begrip van de uitzonderingstoestand een secularisatie van het theologische begrip van het wonder. Schmitt had opgemerkt dat ‘alle tendensen van de moderne ontwikkeling van de rechtsstaat zijn gericht op de afschaffing van de soeverein in deze zin’,⁴¹ maar had gewaarschuwd dat deze ‘liberale’ pogingen om de soeverein af te schaffen of ‘radicaal te onderdrukken’,⁴² die hij bekritiseerde als een ‘strijd tegen het politieke’ als zodanig,⁴³ zich vroeg of laat zouden wreken, en zouden leiden tot wat

35 Merkel 2008 (*supra* noot 33).

36 Shir Hever, ‘BDS Suppression Attempts in Germany Backfire’, *Journal of Palestine Studies* 2019/48, p. 87.

37 Ralf Michaels plaatst hier een kanttekening bij: hij interpreteert Merkel’s ‘explicit formulation to commit herself to Israel’s existence and security “as Chancellor”’ als erkenning van de scheiding der machten. Ralf Michaels, ‘Israels Sicherheit und Existenz zwischen Staatsräson und Rechtsstaatsprinzip’, *Recht und Politik* 2023/59, p. 37. Merkel drukt hier echter als hoogste vertegenwoordiger van Duitsland een consistent principe van het Duitse buitenlandbeleid uit.

38 Zie ook Carl Schmitt, ‘Remarks on Friedrich Meinecke’s Machiavellism: The Doctrine of Raison d’état and Its Place in Modern History’, *Max Weber Studies* 2017/17, p. 54–63.

39 Carl Schmitt, *Politische Theologie: Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität*, Duncker & Humblot 2021, p. 13.

40 Schmitt 2021 (*supra* noot 38), p. 13.

41 Schmitt 2021 (*supra* noot 38), p. 14.

42 Schmitt 2021 (*supra* noot 38), p. 52. Schmitt ontleent deze term, die een centrale rol speelt in de psychoanalyse, aan de laatste pagina van Hans Kelsens *Das Problem der Souveränität und die Theorie des Völkerrechts: Beitrag zu einer reinen Rechtslehre* uit 1920; Schmitt 2021 (*supra* noot 38), p. 29.

43 Schmitt 2021 (*supra* noot 38), p. 68.

je in een Engelstalig psychoanalytisch vocabulaire een 'return of the repressed with a vengeance' noemt.⁴⁴

Hoe verhouden Merckels beroep op *Staatsräson* en Schmitts antiliberaal constitutionele theorie zich tot het werk van Habermas? Het filosofische project van Habermas is een schoolvoorbeeld van wat Schmitt beschouwde als de dominante moderne, liberale en antipolitieke tendensen om soevereiniteit af te schaffen. Habermas verwierp Schmitts definitie van soevereiniteit expliciet in zijn boek *Faktizität und Geltung (Between Facts and Norms)* uit 1992, waarin hij het idee ontwikkelde van een 'communicatief fluïde soevereiniteit van burgers [die] tot uiting komt in de macht van publieke discoursen die voortkomen uit autonome publieke sferen, maar vorm krijgen in de beslissingen van democratische, politiek verantwoordelijke wetgevende organen'.⁴⁵ In scherpe tegenstelling tot Schmitts definitie van soevereiniteit als een grensbegrip, waarbij de gepersonifieerde soeverein buiten de rechtsorde staat maar er toch deel van uitmaakt, bleef Habermas' begrip van 'volkssoevereiniteit als procedure' volledig binnen de constitutionele orde.⁴⁶

De anti-BDS-motie van het Duitse parlement en Habermas' stellingname in 'Principles of Solidarity' zijn echter (pogingen tot) soevereine beslissingen zoals Schmitt die definieerde. In plaats van deel te nemen aan de uitoefening van 'volkssoevereiniteit als procedure', waren de anti-BDS-motie en 'Principles of Solidarity' pogingen om beslissingen te nemen over 'wat het algemeen belang of het staatsbelang, de openbare veiligheid en orde, *le salut public* enz. inhoudt' (Schmitt), en over de noodzakelijke maatregelen om dit te beschermen, met name de opschorting van de normale 'procedure'.⁴⁷ De anti-BDS-motie had weliswaar geen directe kracht van wet, maar was wel als beslissing geformuleerd ('der Bundestag wolle beschließen; 'der Bundestag stellt fest'), en de titel bevat het woord 'entschlossen' of vastberaden ('der BDS-beweging entschlossen entgegenzutreten'). Zo plaatste de Duitse Bundestag zichzelf in een positie die in ieder geval sterke associaties oproept met de Schmittiaanse soeverein, want de Duitse rechtsorde machtigde de Bundestag niet om de grondrechten van BDS-activisten op te schorten. Op een vergelijkbare manier plaatsten Habermas en zijn collega's zich gedeeltelijk buiten de publieke sfeer. Volgens Habermas' eigen theorie staan de procedurele normen van de publieke sfeer namelijk alleen open discussies tussen vrije en gelijke burgers toe, en is de enige rationaliteit de 'publieke rede' die in die discussies naar voren komt.⁴⁸ Dit was het hele doel van Habermas' 'pragmatistische' filosofie: om de rationaliteit en de moraal te 'redden' na het wegvallen van 'transcendentale' bronnen als 'God', 'De Natuur' of 'De Geschiedenis', stelde Habermas dat rationaliteit en moraal inherent zijn aan de menselijke communicatie en aan de instituties (zoals de publieke sfeer) en de mensenrechten die die communicatie mogelijk maken.

44 Schmitt ontwikkelt dit laatste argument verder in *Der Begriff des Politischen*, Duncker & Humblot, 1932.

45 Habermas, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*, MIT Press, 1998, p. 186. Mijn vertaling uit het Engels.

46 Habermas 1998 (*supra* noot 44), p. 463.

47 Schmitt 2021 (*supra* noot 38), p. 13.

48 Zie bijvoorbeeld Habermas' samenvatting uit 1964 van de theorie die hij ontwikkelde in *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (MIT Press: 1991 (1962)): Habermas, 'The Public Sphere: An Encyclopedia Article', vertaling Sara en Frank Lennox, *New German Critique* 3, 1974, p. 49-55.

4 De *nomos* van de internationale rechtsorde van democratische natiestaten en het narratief van de *Zivilisationsbruch*

Aan het begin van zijn essay uit 1982 ‘*Nomos and Narrative*’ schreef rechtsgeleerde Robert Cover:

‘We inhabit a *nomos* – a normative universe. (...) No set of legal institutions or prescriptions exists apart from the narratives that locate it and give it meaning. For every constitution there is an epic, for each decalogue a scripture. Once understood in the context of the narratives that give it meaning, law becomes not merely a system of rules to be observed, but a world in which we live.’⁴⁹

In deze paragraaf ga ik in op Habermas’ conceptualisering van een internationale orde van liberaal-democratische natiestaten, waarin de uitoefening van politieke macht wordt gelegitimeerd en gerationaliseerd door redenerende en discussiërende nationale ‘publieken’. Ik zal betogen dat Habermas zijn conceptualisering van deze orde baseert op een onhoudbaar narratief over wat hij de ‘westerse beschaving’ noemt. Ik zal laten zien dat Habermas’ narratief van de ‘westerse beschaving’ uitsluitend draait om de ontwikkeling van liberaal-democratische natiestaten in Europa, terwijl het de geschiedenis van slavernij, kolonialisme en imperialisme verloochent. Verder representeert Habermas’ narratief de Holocaust als een tijdelijke afdwaling van de ‘westerse beschaving’ door Duitsland, en biedt het verzoening voor deze afdwaling door deze publiekelijk te herdenken als een unieke ‘beschavingsbreuk’, en door de Israëlische staat onvoorwaardelijk te steunen. Ik zal betogen dat Habermas’ stellingname om het toeschrijven van genocidale bedoelingen aan Israëls optreden in Gaza taboe te verklaren niet in tegenspraak is met zijn eigen ideeën, maar juist volledig in overeenstemming is met zijn narratief van de ‘westerse beschaving’ dat betekenis geeft aan, en onlosmakelijk verbonden is met zijn politieke theorie en zijn rechtstheorie.

4.1 Duitslands steun aan Israël als voorwaarde om weer deel uit te maken van de ‘beschaafde wereld’

Rechtswetenschapper Ralf Michaels heeft opgemerkt dat na de ineenstorting van het Derde Rijk ‘de toelating van de Bondsrepubliek tot de gemeenschap van staten in wezen gekoppeld was aan een vorm van verzoening’ en dat ‘de legitimering van een post-Nazistische Bondsrepubliek niet gerechtvaardigd kon worden zonder erkenning van de Israëlische staat als een veilige plek voor Joodse Holocaustoverlevenden’ en zonder financiële steun van Duitsland aan die staat.⁵⁰ Wat Michaels in neutrale bewoordingen omschreef als de ‘gemeenschap van staten’ is wat in het internationaal recht vaak wordt aangeduid als de gemeenschap van ‘beschaafde naties’ of ‘beschaafde volken’, of als de ‘beschaafde wereld’.⁵¹ Zo verwijzen zowel het statuut van het

49 Cover, Robert M. ‘The Supreme Court, 1982 Term—Foreword: *Nomos and Narrative*’, *Yale Law School Faculty Scholarship Series* 1983/97, p. 4-5.

50 Michaels 2023 (*supra* noot 36), p. 38. Zie hierover ook Daniel Marwecki, *Germany and Israel: White Washing and State Building*, Hurst 2025.

51 Tijdens het opstellen van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens werd de term ‘beschaafde naties’ uiteindelijk vervangen door de term ‘gemeenschap van naties’. Schabas, *The International Legal Order’s Colour Line: Racism, Racial Discrimination, and the Making of International Law*, Oxford University Press 2023, p. 5.

Internationaal Gerechtshof als het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens naar ‘de algemene rechtsbeginselen die door de beschaafde volken worden erkend’. Hoewel de huidige internationale rechtsorde alle VN-lidstaten als beschaafde volken erkent, was de internationale rechtsorde gedurende het grootste deel van haar bestaan gebaseerd op het fundamentele onderscheid tussen ‘beschaafde’ ‘Europese’ volken en hun ‘onbeschaafde’ tegenhangers.⁵²

In zijn boek *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum* (1950) analyseerde Carl Schmitt het internationale recht als een ruimtelijke indeling van de wereld. Schmitt liet zien dat het internationale recht vanaf de Middeleeuwen een geografische scheiding tot stand bracht. Aan de ene kant was er het ‘beschaafde’ Europees grondgebied, waar ‘oorlog werd omgevormd tot een relatie tussen gelijkwaardige en soevereine staten’ die werden geregeerd door wetten en juridische instellingen die vernietigingsoorlogen inperkten. Aan de andere kant classificeerde het internationale recht het ‘onbeschaafde’, ‘niet-Europese deel van de aarde’ ‘als vrije ruimte, als een gebied dat openstond voor Europese bezetting en expansie’, waar ‘geweld vrijelijk en meedogenloos kon worden gebruikt’.⁵³ William Schabas merkt op dat de beperking van de toepasselijkheid van recht dat geweld inperkte tot Europees grondgebied aan het begin van de twintigste eeuw nog steeds springlevend was:

‘Lurking behind the reference to ‘civilized peoples’ in (...) the 1899 and 1907 Hague Conventions was the implication that the laws and customs of war did not apply universally. One of the classic norms of this body of law was the prohibition of so-called dum-dum or hollow tipped bullets. At the 1899 Hague Conference, the British opposed a prohibition on such ammunition, which had been developed in colonial India to stop ‘fanatical tribesmen’. Major-General Sir John Ardagh told the Conference that while in ‘civilized war’ a soldier hit by a bullet withdraws from the battlefield, ‘[i]t is very different with a savage’ who ‘continues on, and before anyone has time to explain to him that he is flagrantly violating the decisions of the Hague Conference, he cuts off your head’. (...) According to the 1914 British military manual, ‘the rules of International Law apply only to warfare between civilised nations . . . They do not apply in wars with uncivilized States and tribes.’⁵⁴

Het is belangrijk om deze genealogie van het internationaal recht in herinnering te brengen, omdat de ‘gemeenschap van staten’ waartoe de Duitse Bondsrepubliek na de Tweede Wereldoorlog toetrad nog grotendeels werd gedomineerd door het Europese imperialisme, en omdat politieke Zionisten van Theodor Herzl tot David Ben-Gurion, net als hun Europese medestanders, de Israëlische staat altijd expliciet voorgesteld hadden als koloniaal project.⁵⁵ Voor de Zionisten en voor de Europese koloniale machten die hen steunden, had Palestina dezelfde status die alle niet-Europese gebieden tussen de zestiende en het begin van de twintigste eeuw hadden: legitiem koloniaal veroveringsgebied dat buiten de beschaving lag.

52 Schabas 2023 (*supra* noot 50), p. 1.

53 Carl Schmitt, *Der Nomos der Erde im Völkerrecht des Jus Publicum Europaeum*, Duncker & Humblot 1988, p. 54 en 62. De citaten zijn ook te vinden op p. 87 en 94 van de Engelse vertaling: *The Nomos of the Earth in the Jus Publicum Europaeum*, Telos Press, 2003.

54 Schabas 2023 (*supra* noot 50), p. 6.

55 Ilan Pappé, *Ten Myths About Israel*, Verso 2017, p. 41-49. Zo schreef Theodor Herzl aan Cecil Rhodes, de imperialistische ondernemer en stichter van de Britse kolonie Rhodesië: ‘You are being invited to help make history (...) It doesn’t involve Africa, but a piece of Asia minor; not Englishmen, but Jews. How, then, do I happen to turn to you since this is an out-of-the-way-matter for you? How indeed? *Because it is something colonial.*’ Geciteerd in Erakat, *Justice for Some: Law and the Question of Palestine*, Stanford University Press 2019, p. 28 (cursief toegevoegd door Erakat).

4.2 Habermas' narratief over de 'westerse beschaving'

De 'legitimering' van de juridische en politieke orde van liberale democratische natiestaten staat centraal in het theoretische project van Habermas,⁵⁶ en het concept van de 'westerse beschaving' vormt de kern van het narratief dat Habermas heeft ontwikkeld om de toelating van Duitsland tot de gemeenschap van natiestaten te legitimeren. Habermas' beschrijving van de 'westerse beschaving' als een succesverhaal over de West-Europese natiestaat als verlichte politieke structuur die erin slaagde om nationale gezamenheidszin te combineren met de universele principes van rede, mensenrechten en democratie, gaat echter volledig voorbij aan de manier waarop de 'westerse beschaving' zichzelf eeuwenlang heeft gerepresenteerd, namelijk als het tegendeel van de 'onbeschaafde' ander.⁵⁷ Habermas' narratief over de 'westerse beschaving' gaat zelfs volledig voorbij aan de eeuwenlange koloniale genealogie van dit begrip. Het narratief is daarmee een schoolvoorbeeld van wat filosoof Charles Mills een 'epistemology of ignorance' heeft genoemd.⁵⁸ Volgens Mills heeft de cultivering van een epistemologie van onwetendheid ervoor gezorgd dat het 'mondiale politieke systeem van witte suprematie' in de meeste delen van de wereld kon voortbestaan na het formele einde van het kolonialisme, en nadat openlijk racistische rechtvaardigingen voor dit systeem veel van hun legitimerende kracht hadden verloren. De *epistemology of ignorance*, zo betoogt Mills, houdt witte suprematie in stand door middel van conceptuele verwarring en door empirisch en historisch bewijs voor de 'wereldwijde kleurlijnen' onzichtbaar te maken voor witte mensen. Gloria Wekkers' begrip 'witte onschuld' beschrijft een vergelijkbaar mechanisme in de Nederlandse context.⁵⁹

Habermas ontwikkelde zijn narratief over de 'westerse beschaving' aan het eind van de jaren tachtig tijdens de zogenaamde *Historikerstreit*, waarin hij terecht kritiek uitte op de 'normalisering van het verleden'⁶⁰ door revisionistische historici⁶¹ die een 'positieve' Duitse nationale identiteit wilden construeren door 'geschiedenis te schrijven die zich leent voor affirmatie', bijvoorbeeld door Nazi-Duitsland af te schilderen als slachtoffer van Sovjetagressie en door te suggereren dat Auschwitz niet meer was dan een imitatie van de Goelag.⁶² Tegen deze historici stelde Habermas dat Auschwitz een 'breuk' in de (westerse) 'beschaving' betekende en als zodanig moest worden herinnerd.

In een artikel met als titel 'Historisch bewustzijn en posttraditionele identiteit: De oriëntatie op het Westen van de Bondsrepubliek' stelde Habermas dat het Duitse enthousiasme voor het Nazisme voortkwam uit een 'anticivilisatorische, antiwesterse onderstroom in de Duitse traditie'.⁶³ Habermas stelde echter dat de (West-)Duitsers na de 'schok' van Auschwitz tot het

56 Habermas, *Legitimation Crisis*, Beacon Press 1975.

57 Schabas 2023 (*supra* noot 50).

58 Charles Mills, *The Racial Contract*, Cornell University Press 1997; Mills, 'White Ignorance', in: S. Sullivan & N. Tuana (red.), *Race and Epistemologies of Ignorance*, SUNY Press 2007; Mills, 'Global White Ignorance', in: M. Gross & L. McGoey (red.), *Routledge International Handbook of Ignorance Studies*, Routledge 2015.

59 Wekker, *White Innocence: Paradoxes of Colonialism and Race*, Duke University Press 2016. In 2017 in het Nederlands vertaald en uitgegeven als *Witte onschuld* bij Amsterdam University Press.

60 'Keine Normalisierung der Vergangenheit', in Habermas, *Eine Art Schadensabwicklung*, Suhrkamp 1987, p. 11-17.

61 'Vom öffentlichen Gebrauch der Historie', in Habermas 1987 (*supra* noot 59), p. 137-58.

62 'Geschichtsbewußtsein und posttraditionale Identität: Die Westorientierung der Bundesrepublik' in Habermas 1987 (*supra* noot 59), p. 159-79, p. 163. Dat het begrip *Westorientierung* een contradictio in terminis is, lijkt Habermas te ontgaan.

63 Habermas 1987 (*supra* noot 59), p. 161. Habermas citeert hier Theodor Adorno.

historische besef waren gekomen dat ze ten onrechte een *Sonderweg* waren ingeslagen die Duitsland had afgezonderd van de ‘westerse beschaving’. In de eerste naoorlogse jaren, zo stelde hij, hadden de Duitsers ‘geleidelijk hun voorbehoud tegenover de politieke cultuur en de maatschappelijke communicatievormen van het Westen opgegeven’.⁶⁴ Hun ‘historisch bewustzijn’ had hen ertoe gebracht de ‘westerse’ ‘democratische rechtsstaat’ te omarmen en hun traditionele nationalisme in te ruilen voor een ‘posttraditionele identiteit’ die was gebaseerd op een ‘constitutioneel patriottisme’ [*Verfassungspatriotismus*] dat nationale verbondenheid succesvol combineerde met de universele verlichtingswaarden van democratie en mensenrechten.⁶⁵ Habermas betoogde in een polemiek tegen de ‘apologetische tendensen’ van de revisionistische historici dat ‘de onvoorwaardelijke openstelling van de Bondsrepubliek voor de politieke cultuur van het Westen de grote intellectuele prestatie is van ons naoorlogse tijdperk, waarop mijn generatie trots kan zijn’.⁶⁶

Habermas stelde echter dat het *Verfassungspatriotismus* in Duitsland pas vorm had kunnen krijgen ‘na – en door – Auschwitz’.⁶⁷ Het constitutioneel patriottisme dat de Duitsers in staat stelde weer trots te zijn op hun identiteit, werd gebaseerd op de publieke herinnering aan Auschwitz als een ‘unieke’ breuk in de westerse beschaving. Habermas beschreef de breuk van Auschwitz als volgt:

‘Hier is iets gebeurd dat tot dan toe niemand voor mogelijk had gehouden. Hier is de diepe laag van solidariteit tussen alles wat een menselijk gelaat heeft door elkaar geschud; de integriteit van deze diepe laag werd tot dan toe voorondersteld zonder dat men het zag, ondanks alle natuurlijke beestachtigheden in de wereldgeschiedenis. Op dat moment werd een band van naïviteit verbroken – een naïviteit waaruit tradities zonder meer hun autoriteit putten, waarmee historische continuïteiten zich überhaupt voedden. Auschwitz heeft de voorwaarden voor het voortbestaan van historische levensrelaties veranderd – en niet alleen in Duitsland’.⁶⁸

Het probleem met dit narratief is echter dat het impliceert dat de ‘westerse beschaving’ ‘de diepe laag van solidariteit tussen alles wat een menselijk gelaat heeft’ intact had gelaten tijdens eeuwen van slavernij en imperialisme. Het narratief staat haaks op het werk van antikoloniale denkers zoals Aimé Césaire, die het Nazisme analyseerde als een ‘terugslag’ (*choc en retour*) van het koloniale geweld dat ‘de zogenaamde Europese beschaving – de “westerse” beschaving – zoals die door twee eeuwen van heerschappij van de bourgeoisie is gevormd’ de gekoloniseerden had aangedaan.⁶⁹ Hannah Arendt ontwikkelde een vergelijkbaar argument: zij beschreef de Holocaust als een ‘boomerang effect’ van het Europees imperialisme.⁷⁰ Verschillende wetenschappers hebben Habermas bekritiseerd omdat zijn ‘rhetoric subtly serves (...) to absolve the

64 Habermas 1987 (*supra* noot 59), p. 162.

65 Habermas 1987 (*supra* noot 59), p. 167.

66 ‘Eine Art Schadensabwicklung’ in Habermas 1987 (*supra* noot 59), p. 115-158, p. 135.

67 Habermas 1987 (*supra* noot 59), p. 135.

68 Habermas 1987 (*supra* noot 59), p. 163.

69 Aimé Césaire, *Discourse sur le colonialisme*, Présence Africaine 2004, p. 7 (vertaling MB).

70 Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt 1951. Arendt gebruikt de term ‘boomerang effect’ bijvoorbeeld op p. 155 en 206. Zie hierover mijn artikel, ‘The Condition of ‘Savages’? Statelessness, Politics, and Race in Hannah Arendt’s *Origins of Totalitarianism*’, in *The Statelessness and Citizenship Review* 2019/1, p. 195-213.

West from its own obvious complicity, not only in Germany's war crimes, but also in the long narrative of Western imperial power' (Vincent Pecora).⁷¹

4.3 Habermas' narratief over de 'westerse beschaving' als grondslag voor 'constitutioneel patriottisme'

Literatuurwetenschapper Edward Said wees er op dat Habermas zelf had erkend dat hij niets te zeggen had over 'anti-imperialist en anti-capitalist struggles in the Third World', en dat hij simpelweg aan een interviewer had geantwoord: 'I am aware of the fact that this is a eurocentrically limited view'. Daaruit concludeerde Said dat Habermas' 'stunning (...) silence' over imperialisme geen vergissing was, maar 'a deliberate abstention'.⁷²

Toch werd Habermas' narratief over de 'westerse beschaving' het centrale narratief van de 'herinneringscultuur' die ten grondslag ligt aan het Duitse 'constitutionele patriottisme'.⁷³ Bovendien verspreidde wat literatuurwetenschapper Michael Rothberg 'de overwinning van het Habermasiaanse perspectief' noemde zich na de hereniging van Duitsland en na het einde van de Koude Oorlog ook buiten Duitsland, en werd de herdenking van de Holocaust als unieke 'beschavingsbreuk' een toetssteen van de Amerikaanse, Israëlische, Duitse en Europese politieke cultuur'.⁷⁴ Rothberg wijst bijvoorbeeld op de opening van het Holocaust Memorial Museum in Washington en de wereldwijde populariteit van Steven Spielbergs film *Schindler's List* in 1993; op de oprichting van de International Holocaust Remembrance Alliance in 1998,⁷⁵ die in 2000 stelde dat '[t]he Holocaust fundamentally challenged the foundations of civilization' en dat '[t]he unprecedented character of the Holocaust will always hold universal meaning',⁷⁶ en naar de opening van het Holocaustmonument in Berlijn in 2005.⁷⁷ Rothberg stelt dan ook dat 'the singularity of the Holocaust becomes linked (...) with a cosmopolitan memory and a universal regime of human rights that seeks to undermine the kind of narrow nationalism Habermas found in [his opponents in the historians' struggle of the 1980s]'.⁷⁸

4.4 De tweede *Historikerstreit* en het 'nieuwe' antisemitisme

In 2020 brak er een tweede *Historikerstreit* uit, '*Historikerstreit 2.0*', nadat een lokale politicus had opgeroepen om de openingslezing te annuleren van de in Zuid-Afrika gevestigde Kameroenese

71 Geciteerd in Michael Rothberg, 'Comparing Comparisons: From the Historikerstreit to the Mbembe Affair', geschichtedergegenwart.ch, 23 september 2020.

72 Edward Said, *Culture and Imperialism*, Vintage 1994, p. 278.

73 A. Dirk Moses, 'The German Catechism', geschichtedergegenwart.ch, 23 mei 2021.

74 Rothberg 2020 (*supra* noot 70).

75 Bij de oprichting heette de IHRA de Taskforce for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research. De naam werd in 2012 veranderd in IHRA.

76 'Stockholm Declaration', holocaustremembrance.com.

77 De verspreiding van de Duitse Holocaust herinneringscultuur in de jaren 90 van de vorige eeuw en aan het begin van de 21e eeuw is onder meer geanalyseerd in: Hilene Flanzbaum, *The Americanization of the Holocaust*, Johns Hopkins University Press 1999; en Daniel Levy and Natan Sznaider, *The Holocaust and Memory in the Global Age*, Temple University Press 2006.

78 Rothberg 2020 (*supra* noot 70).

filosoof Achille Mbembe op het internationale culturele festival *Ruhr-Triennale*, waarbij hij Mbembe beschuldigde van antisemitisme.⁷⁹ Afgezien van Mbembes handtekening op een petitie die tien jaar eerder opriep tot een academische boycot van Israël, was de steen des aanstoots een aantal passages uit Mbembes boek *Politiques de l'inimitié* uit 2016, waarin hij vergelijkingen maakte tussen de Zuid-Afrikaanse apartheid, de Israëlische bezetting van Palestina en de Holocaust.⁸⁰ Volgens Felix Klein, de met antisemitismebestrijding belaste vertegenwoordiger van de Duitse bondsregering die de beschuldigingen tegen Mbembe verder verspreide, waren deze vergelijkingen antisemitisch omdat ze 'de Holocaust relativeerden'.⁸¹

Kleins stigmatisering van Mbembe leidde ertoe dat zevenendertig vooraanstaande Joodse academici opriepen tot het ontslag van Klein als hoofd van de uitgebreide bureaucratie⁸² die de Duitse regering in 2018 had opgetuigd om antisemitisme te bestrijden. Deze relatief nieuwe 'anti-antisemitismebureaucratie' hanteerde overigens de 'non-legally binding working definition of antisemitism' van de International Holocaust Remembrance Alliance, die berucht is omdat de 'illustratieve voorbeelden' die bij de definitie worden gegeven vooral over Israël gaan, en het makkelijk maakt om kritiek op Israël als antisemitisch te bestempelen.⁸³ De beschuldigingen tegen Mbembe leidden tot een lawine van opiniestukken en wetenschappelijke artikelen, maar Klein behield zijn functie en veel andere wetenschappers die kritiek op Israël hadden geuit – met name andere wetenschappers van kleur zoals Jasbir Puar en Anna-Esther Younes⁸⁴ en antizionistische Joodse wetenschappers zoals Judith Butler en Nancy Fraser – werden aangevallen met soortgelijke beschuldigingen van 'Israel-related antisemitism'.⁸⁵

Wetenschappers als Puar en Younes hebben echter opgemerkt dat 'moslim'-migranten al het belangrijkste doelwit waren geworden van de Duitse 'war on antisemitism' sinds de aanslagen van 2001 op het World Trade Center in New York City en het Pentagon.⁸⁶ 2001 was ook het jaar waarin het begrip *Staatsräson* voor het eerst werd gebruikt in het Duitse publieke debat in de context van de Duits-Israëlische betrekkingen.⁸⁷ In een opiniestuk waarin hij zich verzette tegen het idee van neutraliteit in internationale betrekkingen, betoogde Jacques Schuster, toenmalig voorzitter van de Zentralrat der Juden in Deutschland en hoofdredacteur van de rechtse *Welt am Sonntag*, dat Duitsland geen 'gelijke afstand tot de Israëlische democratie en de Palestijnse autocratie' moest bewaren, maar in plaats daarvan 'een gevoel voor de *Staatsräson*

79 Michael Rothberg, 'Lived Multidirectionality: "Historikerstreit 2.0" and the Politics of Holocaust Memory', in *Memory Studies* 2022/15, p. 1316–1329.

80 Achille Mbembe, *Politiques de l'inimitié*, La Découverte 2016. Zie voor een Engelse vertaling van een gedeelte van dit boek met de aanstootgevende passages: Mbembe, 'The Society of Enmity', in *Radical Philosophy*, november / december 2016.

81 'Why Achille Mbembe Was Accused of Anti-Semitism', *Deutsche Welle*, 30 april 2020.

82 'The Strange Logic of Germany's Antisemitism Bureaucrats', in *Jewish Currents*, spring 2023.

83 Rebecca Ruth Gould, 'Legal Form and Legal Legitimacy: The IHRA Definition of Antisemitism as a Case Study of Censorship', in *Law, Culture and the Humanities* 2022/18, p. 153–86.

84 Jasbir Puar, 'Citation and Censorship: The Politics of Talking About the Sexual Politics of Israel', in *Feminist Legal Studies* 2011/19, p. 133–142.

85 Anna-Esther Younes, 'Fighting Anti-Semitism in Contemporary Germany', in *Islamophobia Studies Journal* 2020/5, p. 249–266, p. 250.

86 Younes 2020 (*supra* noot 84), p. 251.

87 Michaels 2023 (*supra* noot 36), p. 34.

van de Bondsrepubliek en een gevoel voor de solidariteit tussen democratieën' moest cultiveren.⁸⁸

Het discours over de *Staatsräson* en de projectie van antisemitisme op 'moslim' migranten kwamen in 2017 samen, toen Martin Schulz, de leider van de Sociaal-Democratische Partij (SPD), in een televisiedebat met Angela Merkel zei: 'Er zijn bijvoorbeeld jonge Palestijnse mannen die naar ons toe komen, die zijn opgegroeid met een diepgeworteld antisemitisme, aan wie in duidelijke taal moet worden gezegd: "Er is alleen plaats voor jullie in dit land als jullie accepteren dat Duitsland een land is dat Israël beschermt, dat dat onze *Staatsräson* is."'⁸⁹ In 2018 stelde CDU/CSU-politicus Stephan Habarth wettelijke maatregelen voor: 'We moeten ons ook resoluut verzetten tegen het antisemitisme van migranten met een Arabische achtergrond en uit Afrikaanse landen. Er moet worden verwezen naar preventieve middelen en alle middelen van repressie, tot en met de mogelijkheid van wettelijke uitzetting uit Duitsland.'⁹⁰ En op 14 november 2023, als reactie op de enorme protesten tegen de Israëlische genocide op de Palestijnen in Gaza, diende de CDU/CSU een voorstel in voor een 'wet ter beëindiging van het verblijf en ter voorkoming van de naturalisatie van antisemitische buitenlanders', waarin stond:

'In Duitsland werden en worden de afschuwelijke terreurdaden van Hamas die in strijd zijn met het internationale recht over het algemeen terecht veroordeeld. Sinds de dag van de aanval op Israël vinden er echter ook weerzinwekkende bijeenkomsten en demonstraties plaats op de Duitse straten, waar schaamteloos vreugde wordt geuit over de dood van Joden en waar een angstaanjagende hoeveelheid antisemitisme aan het licht komt. Ook op sociale netwerken wordt steeds vaker opgehitst tegen Joden en wordt het bestaansrecht van de staat Israël betwist. (...) Omdat het hier overduidelijk voor een niet onbelangrijk deel gaat om migranten uit de landen van Noord-Afrika en het Nabije en Midden-Oosten, waar antisemitisme en vijandigheid jegens Israël een speciale voedingsbodem hebben, alsook om hun nakomelingen, moeten de instrumenten van het verblijfs-, asiel- en nationaliteitsrecht (...) consequenter worden ingezet dan tot nu toe het geval is geweest.'⁹¹

De voorgestelde maatregelen 'voor een betere bescherming tegen een verdere versterking en uitbreiding van het uit het buitenland "geïmporteerde" antisemitisme' omvatten onder meer het afhankelijk stellen van het verkrijgen van de Duitse nationaliteit van een verklaring (*Bekennnis*) dat men het bestaansrecht van Israël erkent en een verklaring (*Erklärung*) dat de aanvrager van naturalisatie geen activiteiten tegen het bestaan van de staat Israël ontplooit of heeft ontplooid.⁹² De voorgestelde maatregelen omvatten ook intrekking van het staatsburgerschap van mensen met een dubbele nationaliteit die veroordeeld zijn voor een misdrijf met antisemitische motief.

Net als 'Principles of Solidarity' drie weken eerder, stigmatiseerde dit voorstel de protesten tegen de Israëlische aanval op de Palestijnen in Gaza als antisemitisch. Terwijl de laatste zin van 'Principles of Solidarity' alleen *suggereerde* dat de antisemieten migranten waren (in plaats van te schrijven dat *iedereen* zich aan de genoemde beginselen diende te houden, verwezen

88 Jacques Schuster, 'Äquidistanz zu Israel?', in *Die Welt*, 4 augustus 2001.

89 Geciteerd in Ruth Fruchtmann, 'Brief an Martin Schulz', *juedische-stimme.de*, 14 september 2017.

90 Geciteerd in Younes 2020 (*supra* noot 84), p. 250.

91 Deutscher Bundestag, 14 november 2023 ('Entwurf eines Gesetzes zur Beendigung des Aufenthalts und Verhinderung der Einbürgerung antisemitischer Ausländer: Gesetzentwurf der Fraktion der CDU/CSU').

92 Deutscher Bundestag 2023 (*supra* noot 90).

Habermas en zijn collega's naar '*degenen in ons land* die antisemitische gevoelens en overtuigingen hebben gecultiveerd'),⁹³ was het wetsvoorstel expliciet in zijn projectie van antisemitisme op 'migranten uit de landen van Noord-Afrika en het Nabije en Midden-Oosten'. Deze projectie van antisemitisme op migranten vloeit gemakkelijk voort uit Habermas' narratief over de beschavingsbreuk. Volgens dit narratief hebben de Duitsers zich immers onvoorwaardelijk gecommitteerd aan de universele Verlichtingswaarden van de westerse beschaving (democratie, constitutionalisme), maar migranten hebben deze ontwikkeling niet doorgemaakt, dus moeten ze met de macht van de wet in het gareel worden gebracht. Dit narratief is een versie van het oude narratief van liberaal racisme dat de universele waarden van de Verlichting altijd heeft weten te verzoenen met het Europese imperialisme, door weliswaar te erkennen dat er natuurlijk maar één menselijk ras bestaat, maar tegelijk te stellen dat zwarte en bruine mensen nog niet het stadium van 'beschavingsontwikkeling' hebben bereikt waarin ze als vrij en gelijkwaardig kunnen worden behandeld.⁹⁴

4.5 De 'nieuwe' 'beschavingsbreuk'

Ondanks de vermeende uniciteit van de Holocaust werd het concept van de *Zivilisationsbruch* opnieuw gemobiliseerd in de context van de aanslagen van 7 oktober.⁹⁵ De Israëlische historicus Hillay Zmora gebruikte het concept van de *Zivilisationsbruch* in een interview waarin hij schaamteloos sprak over zijn propagandawerk om de mythen van 'verbrande baby's' en 'mensen die de hoofden van degenen die ze onthoofden als aktetassen met zich meedragen' te verspreiden in de Europese en Noord-Amerikaanse media.⁹⁶ De Holocaust had in het midden van de twintigste eeuw geen precedent, beweerde Zmora, maar wat 'ongekend' was aan de aanslagen van 7 oktober was dat:

'De moordpartijen bijna *vorzivilisatorisch* leken – het feit dat de moordenaars zo *schadenfroh* waren, dat ze zo extatisch verliepen. We weten dat de SS-troepen hun daden verborgen hielden en massaal alcohol dronken om ze te kunnen verwerken. Hier hebben we te maken met iets heel anders, namelijk het gevoel van extase, de volledige onverschilligheid en zelfgenoegzaamheid, wanneer het gaat om het doden van mensen en het doen van de ergste dingen die men zich kan voorstellen.'⁹⁷

Hoewel de Nazi's vreselijke misdaden begingen, stelde Zmora, *beseften* ze tenminste dat ze iets vreselijks deden. De aanslagen van 7 oktober waren daarentegen 'ongekend' in die zin dat op

93 Deitelhoff et al. 2023 (*supra* noot 2). Azmi Bishara merkt deze insinuatie eveneens op in Bishara 2024 (*supra* noot 13). Wolfgang Streeck schrijft dat de frase 'convictions and sentiments' de werkdefinitie van antisemitisme van de International Holocaust Remembrance Alliance lijkt te hanteren: 'Antisemitism is a certain perception of Jews, which may be expressed as hatred toward Jews', 'What is Antisemitism?' holocaustremembrance.com; Streeck 2025 (*supra* noot 13), p. 45.

94 Frantz Fanon, *Les damnés de la terre*, La Découverte 2002 (1961), p. 158.

95 Deborah Hartmann en Tobias Ebbrecht-Hartmann, 'Essay zum Angriff der Hamas', in *Die Tageszeitung* 4 november 2023; Ingo Way, 'Gräueltaten der Hamas – „Dinge, die wir uns nicht vorstellen können“: Interview mit Hillay Zmora'; Cicero.de, November 18, 2023; Wolfgang Geiger, 'Der 7. Oktober 2023: Ein Neuer Zivilisationsbruch', *Juedischegeschichte.de*, 22 mei 2024.

96 Way 2023 (*supra* noot 94).

97 Way 2023 (*supra* noot 94).

‘een doodscultus’ leken en ‘een soort *vorzivilisatorischer Geist*’ aan de dag legden die ‘beschaafde mensen niet kunnen begrijpen of in begrippen vatten’.⁹⁸

De Duitse historicus Wolfgang Geiger zag ook ‘een nieuwe *Zivilisationsbruch*’, en net als Zmora suggereerde Geiger dat deze nieuwe ‘historische cesuur’ nog erger was dan de Holocaust.⁹⁹ Volgens Geiger was de reden dat SS-troepen de noodzaak voelden om hun misdaden te verbergen echter niet dat ze zich ervoor schaamden, maar dat hun ‘180 graden omkering van moraliteit (...) nog steeds verschilde van de moraliteit van een groot deel van hun eigen bevolking, zelfs inclusief partijleden’.¹⁰⁰ Geiger stelde daarentegen dat het ongekenste aan de aanslagen van 7 oktober was dat ‘dit keer (...) een bloedbad in de ware zin van het woord kon worden gepleegd onder de ogen van het wereldpubliek [*Weltöffentlichkeit*], zonder dat een meerderheid van dat publiek reageerde volgens zijn eigen morele, politieke en juridische normen [*Maßstäbe*].’¹⁰¹

5 De Israël-uitzondering waarin we leven is de regel: Kritische theorie terugwinnen van conformisme

Het is verleidelijk om het recyclen van het begrip van de *Zivilisationsbruch* in het Duitse publieke discours te bekritisseren als tegenstrijdig met de stelling over de singulariteit van de Holocaust. Ik wil echter betogen dat Geiger gelijk had toen hij de reactie van een meerderheid van het wereldpubliek op de aanval van Israël op Gaza – protest tegen de genocide – beschouwde als een beschavingsbreuk of ‘historische cesuur’, net zoals Habermas gelijk had toen hij stelde dat de beoordelingsmaatstaven volledig *verruichten* op het moment dat er genocidale intenties werden toegeschreven aan het optreden van Israël. De principes van de solidariteit tussen ‘beschaafde’ natiestaten die onvoorwaardelijke steun voor Israël eisten, *zijn* inderdaad volledig *verruicht* nu een aanzienlijk publiek over de hele wereld uitschreeuwt dat Israël genocide pleegt op het Palestijnse volk, *ondanks* de manipulatie van de publieke opinie door politici en traditionele media in het Mondiale Noorden en ondanks de censuur en de repressie.¹⁰² Deze massale breuk met de principes van de solidariteit die Habermas voorstond, is inderdaad ongekenst, en vindt steun in de tussenuitspraak van het Internationaal Gerechtshof en de rapporten van talloze NGO’s.

In zijn postuum gepubliceerde geschiedfilosofische thesen (‘Über den Begriff der Geschichte’, 1940) schreef Walter Benjamin: ‘In elk tijdperk moet opnieuw worden geprobeerd om de traditie te bevrijden van een conformisme dat haar dreigt te overweldigen.’¹⁰³ Als we deze stelregel uit een van de beroemdste kritisch-theoretische teksten serieus nemen, ligt het voor de hand om deze in de eerste plaats toe te passen op de traditie van de kritische theorie zelf. Benjamin was een van de centrale figuren van de zogenaamde eerste generatie van de Frankfurter Schule,

98 Way 2023 (*supra* noot 94).

99 Geiger 2024 (*supra* noot 94).

100 Geiger 2024 (*supra* noot 94).

101 Geiger 2024 (*supra* noot 94).

102 Twee NGO’s die de verschillende vormen van repressie en censuur van protesten tegen de genocide het uitgebreid hebben gedocumenteerd en rechtsbijstand verlenen zijn Palestine Legal in de Verenigde Staten en het European Legal Support Center in Nederland. Palestinelegal.org en elsc.support.

103 Walter Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, Suhrkamp 2010, p. 33.

samen met Theodor W. Adorno, Max Horkheimer en Herbert Marcuse. Habermas wordt algemeen beschouwd als de leidende figuur van de tweede generatie,¹⁰⁴ en Rainer Forst, een van de medeondertekenaars van 'Principles of Solidarity' en een student van Habermas, als lid van de derde generatie.¹⁰⁵ Habermas had in de jaren zestig al afstand genomen van de revolutionaire horizon van de kritische theorie, die het kapitalisme als een van de hoofdoorzaken had beschouwd van onderdrukking en politieke irrationaliteit. In plaats daarvan werd hij de belangrijkste theoreticus van de naoorlogse verzorgingsstaat in West-Europa, die volgens hem niet beschermd hoefde te worden tegen het kapitalisme als zodanig, maar alleen tegen de uitwassen of totaliserende neigingen ervan.

Maar met het verbod op een publieke discussie over de vraag of de 'gerechtvaardigde' 'vergelding' van Israël een genocide vormde, op een moment dat de hoogste politieke en militaire leiders van Israël openlijk vernietigingsretoriek gebruikten en het Israëlische leger in vijf weken tijd al meer dan 10.000 Palestijnen had gedood, lieten Habermas en zijn collega's niet alleen de belangrijkste aspiratie van de kritische theorie los, om politieke irrationaliteit en politiek geweld te begrijpen. Ze legitimeerden rechtstreeks het censuurregime van de Duitse regering en haar 'onvoorwaardelijke' militaire, economische, diplomatieke en politieke steun aan de staat die het geweld pleegde. En terwijl interdisciplinaire analyses van antisemitisme centraal stonden in de kritische theorie van de eerste generatie, trivialiseerden Habermas en zijn collega's het begrip antisemitisme door te insinueren, zonder zelfs maar te doen alsof ze beargumenteerden, dat het antisemitisch was om genocidale bedoelingen toe te schrijven aan het optreden van Israël in Gaza. Zo veranderden Habermas en zijn collega's de emancipatoire intellectuele traditie waaruit hun werk voortkwam in wat Benjamin een 'instrument van de heersende klassen' noemde.¹⁰⁶

Benjamins geschiedfilosofische thesen bevatten een fundamentele kritiek, niet alleen op het soort beschavingsnarratief dat Habermas propageert, maar ook op de *nomos* van liberaal-constitutionele natiestaten die door dit narratief ideologisch worden ondersteund. De fundamentele tegenstrijdigheid tussen Benjamins thesen en Habermas' politiek- en rechtstheoretische project komt het duidelijkst naar voren in these 8, die ik hier in zijn geheel citeer:

'De traditie van de onderdrukten leert ons dat de uitzonderingstoestand waarin we leven de regel is. We moeten tot een begrip van geschiedenis komen dat hiermee overeenkomt. Dan zal het tot stand brengen van een echte uitzonderingstoestand voor onze ogen als onze taak verschijnen; en onze positie in de strijd tegen het fascisme zal daardoor verbeteren. Het fascisme heeft vooral ook een kans omdat tegenstanders het tegemoet treden in naam van de vooruitgang die ze als de historische norm zien. – De verbazing dat de dingen die we in de 20e eeuw meemaken "nog steeds" mogelijk zijn, is *niet* filosofisch. Het is geen begin van een inzicht, of het moest het inzicht zijn dat het idee van geschiedenis waarop het berust onhoudbaar is.'¹⁰⁷

Benjamins These was een kritiek op het liberale begrip van geschiedenis dat hij niet alleen onfilosofisch vond, maar ook politiek ineffectief in de strijd tegen het fascisme (in Benjamins

104 Robin Celikates en Jeffrey Flynn, 'Critical Theory (Frankfurt School)', gepubliceerd op 12 december 2023 in *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, plato.stanford.edu.

105 Joel Anderson, 'The "Third Generation" of the Frankfurt School', *Intellectual History Newsletter* 2000/22.

106 Benjamin 2010 (*supra* noot 102), p. 33.

107 Benjamin 2010 (*supra* noot 102), p. 35.

kritische theorie zijn denken en politiek handelen onlosmakelijk met elkaar verbonden).¹⁰⁸ Volgens dit liberale begrip van geschiedenis was het fascisme een uitzonderlijke terugval op de opwaartse curve van de historische vooruitgang. Benjamin betoogde dat een dergelijk begrip van geschiedenis alleen in stand kon worden gehouden door de traditie van de onderdrukten te negeren (vgl. Charles Mills' begrip van *epistemic ignorance* of Gloria Wekkers' begrip van witte onschuld). Voor Benjamin, die de geschiedfilosofische thesen schreef terwijl hij op de vlucht was voor de Nazi-regering die na Hitlers aantreden de noodtoestand had afgekondigd, was het noodzakelijk om een begrip van geschiedenis te ontwikkelen dat onder ogen zag dat 'de uitzonderingstoestand waarin we leven' paradoxaal genoeg geen uitzondering, maar de regel was. De traditie van de onderdrukten, zo betoogde Benjamin, leerde ons dat de opschorting van de liberale rechtsorde zelf de historische norm was. Om een voorbeeld te geven: in *The Origins of Totalitarianism* analyseerde Hannah Arendt hoe het structureel opschorten van het recht in de koloniën, die grotendeels bij decreet werden bestuurd en waar de uitzonderingstoestand altijd al de regel was, leidde tot de vernietiging van de rechtsstaat in Europa.¹⁰⁹ Daarom vereiste de strijd tegen het fascisme volgens Benjamin het tot stand brengen van een 'echte' uitzonderingstoestand op deze liberale rechtsorde, zoals antikoloniale en abolitionistische tijdgenoten van Benjamin zoals W.E.B. Dubois of Anton de Kom eveneens beoogden.

6 Conclusie: Breken met een racistisch idee van 'westerse beschaving'

Dit inzicht van Benjamin wordt gemist door liberale critici van de 'Israël-uitzondering op de vrijheid van meningsuiting', zoals Asef Bayat met zijn teleurstelling over Habermas' 'Principles of Solidarity'. Mijn analyses van 'Principles of Solidarity' en van het Duitse discours over *Staatsräson* suggereren dat de normalisering van genocide niet effectief kan worden bestreden op de manier die Bayat voorstelt: Habermas en zijn aanhangers confronteren met de tegenstrijdigheid van 'progressief zijn, behalve als het om Israël gaat' ('PEP': 'progressive except for Palestine') en een beroep doen op de normen van de liberale publieke sfeer om aan te dringen op 'morele consistentie'. De Israël-uitzondering op de vrijheid van meningsuiting die 'Principles of Solidarity' belichaamt is namelijk, historisch gezien, helemaal niet incompatibel met de liberale publieke sfeer. Zoals Wendy Willems en anderen hebben laten zien,¹¹⁰ hebben Europese liberale publieke sferen *altijd – stelselmatig* – uitzonderingen gemaakt voor uitingen die de imperialistische, raciaal-kapitalistische orde fundamenteel ter discussie stelden, zoals bijvoorbeeld in de Nederlandse geschiedenis de censuur van antikoloniale schrijvers en activisten als Soewardi Soerjaningrat,¹¹¹ Pramoedya Ananta Toer of Anton de Kom¹¹² door de Nederlandse overheid laat zien.

108 Michael Löwy benadrukt dit herhaaldelijk in Löwy, *Fire Alarm: Reading Walter Benjamin's 'On the Concept of History'*, Verso 2016, bijvoorbeeld op p. 33-34.

109 Dit idee komt verschillende keren terug in het tweede deel, 'Imperialism' in *The Origins of Totalitarianism*. Zie bijvoorbeeld hoofdstuk 5 ('The Political Emancipation of the Bourgeoisie') en hoofdstuk 7 ('Race and Bureaucracy').

110 Wendy Willems, 'The Reproduction of Canonical Silences: Re-Reading Habermas in the Context of Slavery and the Slave Trade', in *Communication, Culture, and Critique*, 2022, p. 1-8.

111 Benedict Anderson, *Imagined Communities*, Verso 1991, p. 116-119; James T. Siegel, *Fetish, Recognition, Revolution*, Princeton University Press 1997, p. 26-37.

112 Anton de Kom, *Wij slaven van Suriname*, Atlas Contact 2009, p. 157-169; Alice Boots en Rob Woortman, *Anton de Kom: Biografie*, Atlas Contact 2016, p. 99-135.

Een accuraat begrip van hoe de Israël-uitzondering op de vrijheid van meningsuiting juist in lijn is met de geschiedenis van de publieke sfeer is cruciaal voor het tot stand brengen van een daadwerkelijke uitzonderingstoestand in de raciaal-kapitalistische, politiek-theologische ‘beschaving’ die de genocide op de Palestijnen normaliseert. Een daadwerkelijke uitzonderingstoestand tot stand brengen zou kunnen betekenen: witte onwetendheid, witte onschuld, en de verloochening van de koloniale geschiedenis doorbreken. De ‘morele autoriteit’ van Habermas verwerpen. De Israëlische staat boycotten, die al bij zijn oprichting de uitzonderingstoestand heeft uitgeroepen en die deze uitzonderingstoestand nooit heeft beëindigd.¹¹³ En het laten *verrutschen* van de beginselen van de solidariteit die, zoals Habermas’ ‘Principles of Solidarity’, genocide ontkennen of rechtvaardigen.

113 Eyal Sivan en Armelle Laborie, *Un boycott légitime: Pour le BDS universitaire et culturel de l’État d’Israël*, La fabrique 2016, p. 137-140.

